

Ірина Хромова
Київ

СІВЕРСЬКЕ КАРБУВАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст.

Дослідження монет сіверського карбування – одне з актуальних питань середньовічної нумізматики. Деякі дослідники відзначають монети-наслідування монет Гійас ад-Діна як найбільш поширені з усієї традиції місцевих наслідувань на території Подніпров'я. Вони були широко розповсюджені на території Західної частини Улуса (Мамаєва Орда) і прикордонних територіях між Ордою, Великим князівством Литовським та удільними князівствами Північно-Східної Русі.

На сьогодні їх відомо кілька десятків екземплярів декількох типів і їх карбування дослідники пов'язують з територією Новгород-Сіверського та Брянського князівства, а хронологічно відносять до 1370–1380 рр.

Наслідування дангам Гійас ад-Діна у пізніших випусках містили особливі князівські знаки і представляли оригінальне Сіверське князівське карбування, що відносять до емісії Дмитра-Корибута Ольгердовича.

Всі знахідки об'єднує техніка виробництва – вирізання з металевих пластин.

Джерельна база сіверських монет князівського карбування, знахідки яких локалізуються на території Подніпров'я, на сьогодні лишається кількісно обмеженою. У статті подана інформація про нові знахідки монет сіверського карбування.

Дослідження монет сіверського карбування – одне з актуальних питань середньовічної нумізматики. Цій проблематиці присвячені праці як українських, так і закордонних дослідників удільного карбування¹. Серед вітчизняних студій варто, передусім, відзначити праці Г. Козубовського² та К. Хромова³.

Група монет, які умовно визначаються дослідниками як «сіверські монети» наслідують джучидські данги, карбовані у третьої чверті XIV ст., а саме – данги хана Гійас ад-Дин Мухаммада, монетний двір Орда (емісії

¹ Бектинеев Ш. Денежное обращение Великого княжества Литовского в XIII–XV вв. – Мн.: В. Н. Милютин, 1994. – 80 с; Зайцев В. В. Монеты Дмитрия Ольгердовича Брянского (1372–1379 рр.) // Нумизматика. № 1(24). 2010, февраль. – С. 11–12.

² Козубовський Г. Сіверські монети XIV ст. – К., 1992.

³ Хромов К. Новое в изучении Новгород-северских подражаний джучидским дирхамом третьей четверти XIV века // Международная нумизматическая конференция, посвященная 150-летию Национального музея Литвы, Вильнюс, 26-28 апреля 2006 г. Тезисы докладов. – С. 158–159.

772, 773, 777 рр.х.) – та мають оригінальні відмінності від інших наслідувань.

Наслідування денгам Гійас ад-Дин Мухаммада були широко розповсюджені на території Західної частини Улуса (Мамаєва Орда) і прикордонних територіях між Ордою, Великим князівством Литовським та удільними князівствами Північно-Східної Русі⁴. На сьогодні їх відомо кілька десятків екземплярів декількох типів (враховуючи оприлюднені дані з приватних колекцій) і їх карбування дослідники пов'язують з територією Новгород-Сіверського та Брянського князівства, а хронологічно відносять до 1370–1380 рр.

Типологічно Сіверські наслідування можна розділити на дві самостійні групи:

1. Сіверські наслідування, що мають відношення до початку карбування Дмитра-Корибута Ольгердовича та подальших удільних випусків з князівським знаком у вигляді хреста з відростками внизу.

2. Наслідування с кириличними легендами, деякі типи з яких містять ім'я Дмитра Ольгердовича (старшого) та карбовані на території Брянського князівства, у склад якого входило й Чернігово-Сіверські землі.

Сіверські наслідування першої групи із загальної маси подібних наслідувань виділяються в окремий масив, насамперед, за рахунок своїх технологічних особливостей карбування.

Дослідниками встановлено, що сіверські наслідування мають одну характерну особливість – вони мають більший за прототипи діаметр монетного кола і меншу товщину та вагу. Виготовлялися вони або зі спеціально заготовлених пластин, або з відповідно підготовлених джучидських монет, які додатково розплющували, зрізали «зайвий» метал і карбували зверху.

Це вирізняє їх як від оригінальних джучидських монет, так і від решти типів наслідувань, що на момент початку сіверських випусків стали вже досить поширеним явищем на слов'янських землях, підпорядкованих ординській адміністрації.

Ці наслідування, на наше переконання, сьогодні можна розподілити на три підгрупи: наслідування з кириличною легендою на аверсі, з князівським знаком на одному боці – князівські випуски і наслідування без певних вирізняльних зображень, які за стилістичними чи іншими характеристиками можна віднести до карбування на згаданій території⁵.

Монети перших двох груп найбільш досліджені і віднесені до князівських емісій часів Дмитра Ольгердовича (старшого) та Дмитра (Ко-

⁴ Там же.

⁵ Хромов К. Новое в изучении Новгород-северских подражаний джучидским дирхамом третьей четверти XIV века... – С. 158.

рибута) Ольгердовича. Час карбування цих монет можна визначити між 1371 та 1376 рр., +2–3 рр., що відповідає рокам князювання Дмитра Ольгердовича у Чернігові. Оскільки з території Брянської області (теж уділ Дмитра Ольгердовича), за свідченнями російських дослідників та місцевих колекціонерів, походить значна кількість знахідок наслідувань саме ординським денгам Мухаммада з певними метрологічними і стилістичними особливостями, які дають підставу вважати їх ранніми випусками монет Дмитра Ольгердовича Брянського⁶, то з великою долею вірогідності припускаємо: ці й подібні їм наслідування та кілька відомих на сьогодні іменних монет зі слов'янською легендою, складала основу грошового обігу Брянського і Чернігово-Сіверського князівств у 70-ті рр. XIV ст.⁷. Це відповідає і вмісту Борщевського скарбу.

Усі знахідки об'єднує техніка виробництва – вирізання з металевих пластин. Точне місце карбування сіверських випусків Дмитра Ольгердовича досі не встановлено через відсутність достовірної інформації.

Джерельна база сіверських монет князівського карбування, знахідки яких локалізуються на території Подніпров'я, на сьогодні не перевищує кількох десятків екземплярів. Більшість відомих сіверських монет, які дослідники відносять до карбування новгород-сіверського князя Дмитра-Корибути Ольгердовича (5 з 9 екз.) походять зі складу Борщівського скарбу 1948 р. і є наслідуваннями монет ординського хана Гійас ад-Дін Мухаммеда (772 р.х. = 1370 р., 773 р.х. = 1371 р., 777 р.х. = 1375/76 р.). Хронологічні межі емісій визначаються 1370–1380 рр. Незначна кількість пам'яток нумізматики Сіверського князівства XIV ст. робить їх визначення дуже проблематичним. Здебільшого, монети визначаються за двома основними ознаками: наявності характерного знаку та присутності імені князя.

Відмінною рисою монет Дмитра-Корибути є знак у вигляді хреста з заокругленими нижніми відростками. Пояснення походження та призначення цього знаку досі не знайдено. Загальноприйнятим вважається характеристика його як своєрідного знака власності (на кшталт тамги), який згодом був використаний нащадками князя у родовій геральдиці.

За ваговими показниками монети Дмитра-Корибути можна умовно поділити на «легкі» та «важкі». Крім ваги, основною відмінністю є оформ-

⁶ Хромов К. Новое в изучении Новгород-северских подражаний... – С. 158–159.

⁷ Хромов К., Хромова И. Новгород-Северская монета Дмитрия Ольгердовича // Труды международных нумизматических конференций // Труды IV международной нумизматической конференции «Монеты и денежное обращение в Монгольских государствах XIII–XV вв.». Болгар 2005, 6–11 сентября 2005 г. – М.: Нумизматическая литература, 2008. – С. 75.

лення аверсу монет, а саме – варіанти накреслення знаку. Поєднання цих характеристик дає змогу виділити 3 групи монет Дмитра-Корибута. Всі екземпляри підходять під вагу джучидських дирхемів, карбованих в Орді в 60–70 рр. XIV ст.

Останнім часом, до раніше відомих екземплярів (опублікованих та тих, що перебувають у складі музейних колекцій) додалася інформація про нові знахідки монет сіверського карбування. Усі відомі екземпляри знаходяться у складі приватних колекцій на території України. Основне місце серед них займають монети, віднесені до карбування Дмитра-Корибута Ольгердовича⁸. Зустрічаються наслідування з нехарактерним виконанням символічних «князівських знаків»⁹. Є досить цікавий екземпляр наслідування із зображенням вершника¹⁰. Невелика кількість екземплярів третьої групи сіверських монет¹¹.

Серед нещодавно оприлюдненого нумізматичного матеріалу випадкових археологічних знахідок нашу увагу привернули кілька екземплярів. Зокрема, сіверське наслідування денга Гійас ад-Дін Мухаммеда кар-

⁸ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/severskoe-podrazhanie-s-knyazheskim-znakom-7908385>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/moneta-novgorod-siverskogo-knyazhestva-7782289>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/severskoe-podrazhanie-s-knyazheskim-znakom-7777897>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5889905>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/anonimnaya-moneta-s-knyazheskim-znakom-yakorevidnaya-tomga-severskoe-knyazhestvo-5877573>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5725361>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5475847>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/moneta-novgorod-severskogo-knyazhestva-dmitriya-koributa-olgerdovicha-5366233>. – Переглянуто 12.05.2015.

⁹ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/severskaya-moneta-357984>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/nachikan-koributa-622228>. – Переглянуто 12.05.2015.

¹⁰ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://auction.violity.com/6292793-moneta-dmitriya-koributa-podrazhanie-so-vsadnikom>. – Переглянуто 12.05.2015.

¹¹ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/novgorod-siverskoe-podrazhanie-9499485>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/podrazhanie-ne-atributirovannoe-predpolozhitelno-severskoe-lokalnoe-1370-1380-h-g-g-8409091>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/severskoe-podrazhanie-7778015>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/podrazhanie-dangu-9588187>. – Переглянуто 12.05.2015; Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://archive.violity.com/severskie-podrazhanie-620932>. – Переглянуто 12.05.2015.

бування Орди, 772–777 р.х. (1370–1376 pp.)¹² зі знаком Корибута, виконаний, очевидно, однією парою штемпелів, що і 2 відомі екземпляри зі складу Борщівського скарбу¹³. Наразі, монета знаходиться у приватній колекції.

Рис. 1

Рис. 2

Ще один цікавий екземпляр вирізняється оформленням аверсу та виконанням т. зв. князівського знаку¹⁴.

Третій екземпляр¹⁵ цікавий оформленням як для даного типу монет. На аверсі князівський знак уміщено у центрі, довкола нього розміщено наслідування дангу другої половини XIV ст. (можливо, дангу Токтамиша). На реверсі – імітація арабської легенди у фігурному картуші. Можна припустити, що маємо справу з наслідуванням змішаного типу (за зразок взято кілька типів джучидських дангів).

Рис. 3

Завдяки новим знахідкам актуальність даної тематики серед українських дослідників тримається на досить високому рівні. Нові джерела, проте, не претендують поки на перегляд визнаних класифікаційних схем.

¹² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://auction.violity.com/2185855-moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha>. – Переглянуто 12.05.2015.

¹³ Національний музей історії України. – Нумізматична колекція. Борщівський скарб. Інв. № AR-6537/4; AR-6537/14; Матеріали скарбу в публікації: Зразюк З. А., Хромов К. К. Борщевский клад // Монеты Джучидов и сопредельных государств в XIII–XV вв. // Восточная нумизматика в Украине. – К., 2007. – Ч. II. – С. 99–117.

¹⁴ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://auction.violity.com/2130792-moneta-novgorod-severskogo-knyazhestva-dmitriya-koributa-olgerdovicha>. – Переглянуто 12.05.2015.

¹⁵ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://auction.violity.com/2310677-moneta-dmitriya-koributa-olgerdovicha>. – Переглянуто 12.05.2015.

Досі лишається відкритим питання щодо іконографії монет Дмитра-Корибута Ольгердовича.

REFERENCES

1. *Bektineev, Sh.* (1994). Denezhnoe obrashhenie Velikogo knyazhestva Litovskogo v XIII–XV vv. Mn.: V. N. Milyutin. [in Russian].
2. *Khromov, K.* (2006). Novoe v izuchenii Novgorod-severskix podrazhanij dzhuchidskim dirxemam tretej chetverti XIV veka. Abstracts of Papers '12: Mezhdunarodnaya numizmaticheskaya konferenciya. (pp. 158–159). Vil'nyus. [in Russian].
3. *Khromov, K. & Khromova, I.* (2008). Novgorod-Severskaya moneta Dmitriya Ol'gerdovicha. Abstracts of Papers '05: IV mezhdunarodnaya numizmaticheskaya konferenciya «Monety i denezhnoe obrashhenie v Mongol'skix gosudarstvax XPI–XV vv.». (p. 75). Bolgar. [in Russian].
4. *Khromov, K. & Khromova, I.* (2010). Neskol'ko chastnyx voprosov v izuchenii monet Dmitrik Ol'gerdovicha bryanskogo (1372–1379). Abstracts of Papers '10: Gosudarstvennyj istoricheskij muzej. Numizmaticheskie chteniya 2010. Moskva. Retrieved from https://www.academia.edu/9490981/_1372-1379_ [in Russian].
5. *Khromov, K. & Khromova, I.* (2012). Voprosy atribucii naxodok mestnyx monet-podrazhanij vtoroj poloviny 14 v. na territoriyax litovo-ordynskogo prigranich'ya Abstracts of Papers '12: Mezhdunarodnaya numizmaticheskaya konferenciya. (pp. 108–111). Vil'nyus. [in Russian].
6. *Khromov, K. & Khromova, I.* (2015). Mistsevi monety-nasliduvannia druhoi poloviny XIV st. na lytovs'ko-ordyns'kykh prykordonnykh terytoriiakh. Ukraina Lituanica: studii z istorii Velykoho kniazivstva Lytovs'koho. (III). 191–203. [in Ukrainian].
7. *Khromova, I.* (2009). Do pytannia pro vplyv dzhuchyds'koi monetnoi tradytsii na formuvannia mistsevoi monetnoi spravy v ukrains'komu Podniprov'i seredyny – druhoi poloviny XIV st. Ukrains'kyj istorychnyj zbirnyk, (12). 49–59. [in Ukrainian].
8. *Khromova, I.* (2012). Monetne karbuвання на території Середнього Подніпров'я. Від наслідування до офіційних емісій. Питання іконографії. Український історичний збірник, (15), 229–237. [in Ukrainian].
9. *Khromova, I.* (2013). Do istorii rozvytku karbuвання на українських землях: містеві наслідування джучидських монет XIV ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методик, (22–23), 462–470. [in Ukrainian].
10. *Kozubovskii, G.* (2009). K voprosu o kievskix i severskix monetax XIV v. Abstracts of Papers '09: Pyatnadcataya Vserossijskaya numizmaticheskaya

- konferenciya. (pp. 127–129). M.: Gosudarstvennyj Istoricheskij muzej. [in Russian].
11. Kozubovs'kyi, H. (1992). Sivers'ki monety XIV st. K. [in Ukrainian].
 12. Zrazyuk, Z. A. & Khromov, K. K. (2007). Borshhevskij klad. Monety Dzhuchidov i sopredel'nyx gosudarstv v XIII–XV vv. Vostochnaya numizmatika v Ukraine, (II), 99–117. K. [in Russian].

Iryna Khromova

The Siversk region' coinage of the 2-nd half of xiv century

Studying of coinage of the Siversk region' is one of the topical issues of medieval numismatics in Ukraine. Some researchers notes, that the coin-imitation of Guyas ad-Din silver dangs is the most common of all the tradition of local imitation in the territory of the Dnipro region. They were widely distributed on the territory of the western part of the Ulus (Mamay's Ulus) and the border areas between the Golden Horde, the Grand Duchy of Lithuania and the autonomous principalities of North-Eastern Rus.

Now, there are known for several tens of specimens of several types and their coinage researchers attribute to the territory of Novhorod-Siversk and Bryansk principalities, and chronologically referred to the 1370-1380.

The imitation of Guyas ad-Din' dangs in later emissions contained special princely signs. So they are represented the original Siversk principality' coinage, that belongs to the emission of Dmytro-Koribut Olgerdovich.

Typically Siversk' imitation can be divided into two distinct groups: a) Siversk' imitations, related to the beginning of the Dmytro-Koribut Olgerdovich's coinage and the further autonomic emissions with the prince's sign in the form of a branching cross; b) an mitations with cyrillic legends. Some of these types contain the name of Dmytro Olgerdovich (senior) and coined on the territory of the Bryansk Principality, which were included the Chernihiv-Siversk' lands.

All the findings combine the technology of production – cutting out from metal plates.

The source base of the Siversk princely coinage, which findings are localized in the territory of the Dnipro region, today is still not wide. The article provides information on new discoveries of coin mintage.